

تحلیلی درباره الگوی معماری صفوی آرامگاه آصف خان و ساختار گنبد آن

دکتر جواد نیستانی*

چکیده

آرامگاه آصف خان از مشهورترین باغ - آرامگاه‌های شبه قاره در مجموعه ساختمانی آرامگاه جهانگیر در بافت تاریخی شهر لاهور واقع است. این آرامگاه از جنبه طراحی ساختمان و طرح چهارباغ و تزیینات کاشی کاری متأثر از هنر ایران عصر صفوی است. همچنین محوطه آرامگاه به صورت چهارباغی ساخته شده که از مهمترین الگوهای طراحی باغ ایرانی رایج در شبه قاره است. هدف نخست این تحقیق، تحلیل الگوی معماری این آرامگاه و مقایسه آن با نمونه‌هایی از آسیای مرکزی و نواحی مختلف ایران با توجه به تکنیک ساخت و زیبایی‌شناسی شکل و بررسی رعایت یا عدم رعایت تناسب هندسی گنبد است. هدف دیگر، شناخت اجزای معماری و تزیینات وام‌گرفته‌شده در آرامگاه آصف خان از هنر و معماری ایران عصر صفوی است که از تلفیق هنر شبه قاره - به‌ویژه در بخش تزیینات - با هنر ایرانی حکایت دارد. نگارش این مقاله با توجه به رویکرد نظری تاریخ فرهنگی انجام گرفته است.

کلیدواژه‌ها: آرامگاه، آصف خان، گنبد، شبه‌قاره، صفوی.

*. دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس.

مقدمه

ابوالحسن خان دومین فرزند اعتمادالدوله غیاث‌الدین بیگ تهرانی (وفات: ۱۰۳۱ق) از امرای برجستهٔ جهانگیر (وفات: ۱۰۳۷ق) و همچنین برادر بزرگتر نورجهان، همسر جهانگیر و از درباریان صاحب قدرت و با نفوذ دوران پادشاهی وی و پسرش شاهجهان (وفات: ۱۰۶۹ق) بود. نفوذ خاندان ثروتمند ابوالحسن خان با ازدواج خواهرش نورجهان با جهانگیر در ۱۰۲۰ق، در دربار رو به فزونی نهاد و در همین زمان به سبب وصلت ارجمند بانو ممتاز محل (وفات: ۱۰۴۰ق) دختر ابوالحسن خان با شاهزاده خرم، ولیعهد جهانگیر، ملقب به شاهجهان اقتدار سیاسی و منزلت اجتماعی وی بیشتر شد. پس از درگذشت جهانگیر، اقتدار سیاسی ابوالحسن آصف‌خان بیشتر شد و به همت او راه برای سلطنت شاهجهان هموار گردید. او که در آغاز لقب اعتماد خان و مقام خان سامانی داشت، نخست در ۱۰۲۳ق عنوان یمین‌الدوله آصف‌خان یافت، سپس در ۲ رجب ۱۰۳۷ق منصب هشت هزار، مقام وکالت و مهر اوزک (مهر انگشتی شاه) را بر مناصب پیشین افزود (شاهنوازخان، ج ۱، ص ۱۵۶). پس از درگذشت مه‌بخت خان در سال هشتم سلطنت شاهجهان (۱۰۴۴ق)، لقب خانخانی و سپهسالاری نیز به آصف‌خان داده شد. آصف‌خان روز پنج‌شنبه ۱۷ شعبان ۱۰۵۱ق در لاهور درگذشت و در کنار آرامگاه خواهرش نورجهان به خاک سپرده شد. عبارت «زهی افسوس آصف‌خان» ماده‌تاریخ مرگ اوست (همو، ج ۱، ص ۱۵۲، ۱۵۸). این تحقیق با رویکرد نظری تاریخ فرهنگی انجام شده است. در این رویکرد هر اثر تاریخی نه به مثابهٔ یک اثر، بلکه چونان فرهنگی در داد و ستد - با آثار دیگر - بررسی می‌شود. هدف از نگارش این مقاله نیز مطالعهٔ چگونگی تأثیرپذیری یکی از بناهای آرامگاهی شبه قاره از طرح و نقشهٔ رایج معماری آرامگاهی در عصر صفوی ایران و نحوهٔ تلفیق هنرهای تزئینی ایرانی با هنرهای شبه قاره در این حوزه است.

پیشینهٔ تحقیق

پژوهش‌های تک‌نگاشت انجام‌شده دربارهٔ آرامگاه آصف‌خان و ویژگی‌های معماری اسلامی آن بسیار اندک است. عمده تحقیقات صورت گرفته در این باره به شکل کتاب و شرحی کلی از بناها و آثار تاریخی هند و پاکستان است. با وجود این، از مطالعات تخصصی

انجام شده می‌توان به رساله دکتری رخسانا فرحان^۱ (۱۹۹۵م) با عنوان «آرامگاه آصف‌خان در لاهور پاکستان: خط مشی مرمت» اشاره کرد که در دانشگاه والس جدید جنوبی استرالیا از آن دفاع شده است. اثر دیگر «گزارش مقدماتی مرمت دروازه جنوبی آرامگاه آصف‌خان»^۲ با طرح‌هایی از مقاطع مختلف ساختمانی آن است (۲۰۰۵م) که مجموعه میراث جهانی یونسکو آن را تهیه و منتشر کرده است. افزون بر این، می‌توان به «گزارش ارزیابی حفاظت محوطه مجموعه آرامگاه جهانگیر»^۳، چاپ شبکه میراث جهانی (۲۰۱۱م) اشاره کرد که در آن پیشنهادهای مرمتی ارزشمندی درباره بناهای اکبری سرای، آرامگاه آصف‌خان و نورجهان نیز ارائه شده است. به زبان فارسی نیز مقاله «آصف‌خان، آرامگاه»^۴ تألیف جواد نیستانی (۱۳۸۴ش) در *دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره قابل ذکر است.*

موقعیت آرامگاه

آرامگاه آصف‌خان در منطقه شاهدره، در ۵ کیلومتری شمال غربی لاهور و در سمت راست رودخانه راوی^۵ با عرض جغرافیایی ۳۲ درجه و ۲۰ دقیقه شمالی و طول جغرافیایی ۳۱ درجه و ۳۸ دقیقه شمال شرقی واقع است. ساخت این مجموعه که در دوره مغول «باغ دلگشا» نامیده می‌شده است (Rogers, p.4)، اندکی پس از درگذشت آصف‌خان به فرمان شاهجهان آغاز شد و ۴ سال ادامه یافت (Aijazuddin, p.31؛ کنبو، ج ۱، ص ۲۹۰). در متون تاریخی به طراحان، مهندسان و استادکاران آرامگاه اشاره‌ای نشده است. در منطقه شاهدره که در واقع دربردارنده بافت تاریخی لاهور کهن است، ۳ مجموعه ساختمانی با دوره‌های مختلف تاریخی در ۳ باغ مستطیل‌شکل، کنار یکدیگر ساخته شده که از غرب به شرق آن به ترتیب آرامگاه آصف‌خان، عمارت اکبری سرای (کاروانسرا) و آرامگاه جهانگیر واقع است.

1. Farhan, Rukhsana, *The Tomb of Asif Khan*, Pakistan: Conservation Policy, University of zew South Wales, Lahore, 1995.

2. Rogers, Ayesha Pamela, *Conservation Asif Khan's Tomb, Interim Report in South Gate*, Global Heritage Fund, Lahore, 2005.

3. Rogers, Ayesha Pamela, *Site Conservation Assessment Report: Jahangir's Tomb Cmplx Lahore*, Pakistan, Rogers Kolachi Khan and Associates Pvt Ltd, Lahore, 2011.

۴. نیستانی، جواد، «آصف‌خان، آرامگاه»، *دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره*، ج ۱، فرهنگستان زبان و ادب

فارسی، تهران، ۱۳۸۴.

در ضلع غربی آرامگاه آصف‌خان، آرامگاه نورجهان قرار دارد که در حال حاضر با کشیده شدن خطوط آهن از ۳ مجموعهٔ دیگر جدا افتاده است (Mumtaz, p.66؛ نک: نقشهٔ شماره ۱). پیرامون هر ۳ محوطه آصف‌خان، اکبری سرای و آرامگاه جهانگیر، حصارى آجری به نسبت مرتفعی قرار دارد. هر ۳ محوطه از درون، با دیوارهای کوتاه‌تری از یکدیگر جدا می‌شوند. باغی که آرامگاه آصف‌خان در آن واقع است با دو ورودی قرینه هم یکی در شمال (تصویر شماره ۱) و دیگری در جنوب (ورودی اصلی؛ تصویر شماره ۲) به بیرون حصار ارتباط می‌یابد (id, p.69). دروازهٔ جنوبی دارای جلوخانه‌ای است که از سنگ سرخ ساخته شده و شامل طاق ضربی رفیع، با دو یال دوطبقه در دوسوی آن است. در جلوخانه حجره‌هایی برای اقامت خدمتگزاران جای دارد (تصویر شماره ۳). بر دیوارهٔ شرقی حصار مشترک اکبری سرای و آرامگاه آصف‌خان، ورودی مسجدی با نمایی از سنگ ماسه‌ای سرخ و سنگ سفید قرار دارد که هردو محوطه را به هم مرتبط می‌سازد (ibid؛ تصویر شماره ۴). بر دیوارهٔ غربی حصار و قرینهٔ مسجد نیز ساختمانی با کارکرد حفاظ‌خانه یا آشپزخانه قرار دارد (چشتی، ص ۲۵۸ - ۲۵۹؛ تصویر شماره ۵).

باغ - آرامگاه آصف‌خان مستطیل‌شکل با نظام چهارباغی و آبراهه‌هایی است که آب را از چاهی واقع در خارج از حصار جنوبی برای آبیاری به درون حصار هدایت می‌کرده است (Wescoat, p.333-336). بنای آرامگاه در وسط باغ و مرکز طرح چهارباغ ساخته شده است (نقشهٔ شماره ۲ و ۳). درون چهارباغ، ۴ حوض در محل تقاطع دو خیابان اصلی به طول و عرض $7/80 \times 9/36$ متر وجود دارد که آب آن از آبراهه‌های درون باغ تأمین می‌شده است (جغتایی، ص ۱۱۸؛ تصویر شماره ۶). طراحی دقیق محوطهٔ درونی باغ مقبره حاکی از آن است که بنای آرامگاه و الحاقات پیرامونی آن مبتنی بر قرینه‌سازی منسجم با تأکید بر تقارن دو سویه در هر دو جانب محور مرکزی است.

ویژگی‌های معماری

آرامگاه

ساختمان آرامگاه با طرحی ۸ ضلعی از خارج و داخل، به قطر بیرونی ۱۵/۶۰ متر بر سکویی ۸ گوش به قطر ۶۲/۴۰ متر و ارتفاع ۱ متر از سطح زمین باغ و با مصالحی از

آجرهای کوچک لاهوری در هسته مرکزی و کف‌سازی از سنگ سرخ بر روی آن، ساخته شده است. به سبب این ارتفاع، در اطراف سکو، پلکان‌هایی آجری برای ورود به صحن آرامگاه ایجاد شده است (تصویر شماره ۷). ساخت بناهای آرامگاهی با نقشه ۸ ضلعی تقلید کاملی است از نقشه رایج این دست از بناها در بازه زمانی دوره تیموری و صفوی که تا قرن نهم هجری در ایران به کار رفته است.

گنبد

گنبد دو پوش آجری آرامگاه نیز از بیرون شلجمی / پیازی شکل با گریوی مدور و بلند و از داخل نیم گنبد عرقچینی است (تصاویر شماره ۶ و ۷). گنبد بیرونی بنا در واقع تقلیدی آشکار از نمونه‌های دوره تیموری فرارود و خراسان بزرگ است. در عصر صفوی بر اثر نفوذ معماری شرق ایران، رسم ساختن گنبدهای مضاعف با گریو بلند در ایران عمومیت یافت (گداری، ص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ اوکین، ص ۱۱۲ - ۱۱۳). اولین نمونه از ساخت این نوع گنبدها در زمان تیمور (۷۷۱ - ۸۰۷ ق) در ترکستان و بر سر مزار خواجه احمد یسوی، مقابر شاه زنده نزدیک سمرقند (اواخر قرن ۸ و اوایل قرن ۹ ق / اواخر قرن ۱۴ و اوایل قرن ۱۵ م) و در ایران بر مزار سلطان بخت آغا در دردشت اصفهان بوده است (Golombek, p.163). گنبد پیازی شکل آرامگاه ارجمند بانو ملقب به ممتاز محل در آگره نیز تداوم صورت فاخر گنبد زنی بناهای آرامگاهی عصر تیموری با رعایت دقیق تناسبات هندسی در طراحی قوس‌ها و حسن اجرای آن در دوره صفوی ایران است. حال آنکه نمونه گنبد شلجمی / پیازی شکل آصف خان اگرچه ادامه سنت گنبدزنی عهد تیموری و صفوی است، اما به سبب بی‌توجهی به تناسبات در طراحی هندسی قوسها و یا عدم مهارت در اجرای طرح، حاصل کار هرگز از نظر زیبایی و شکلی هم‌پایه نمونه‌های دوره تیموری و صفوی نیست. گنبدهای نمونه گنبد آرامگاه آصف‌خان در ناحیه آوگون پیش‌آمدگی (شکمه) قابل توجهی نسبت به ساقه گنبد دارند که تا حدودی آنها را از نمونه‌های دوره تیموری و صفوی متفاوت می‌سازد. نمونه‌هایی کار شده از این دست در ایران شامل آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان، گنبد حضرت شاهچراغ^(۴)، بقعه احمد بن موسی^(۵) و امامزاده محمد^(۶) در شیراز، بقعه قدمگاه در نیشابور و امامزاده ابوالعلاء (هر دو با نقشه هشت ضلعی) در ناحیه تفرش است (تصویر شماره ۸). طرح هشت ضلعی و

نوع گنبد بنای آرامگاهی آصف‌خان که حاکی از نفوذ معماری عصر صفوی در شبه‌قاره است تا اندازه‌ای تنها در طرح ۸ ضلعی، با بنای آرامگاهی میرزا جانی بیگ ترخان (وفات: ۱۶۰۱م) واقع در مجموعه آثار گورستان «مکلی»^۱ در «تته»^۲ قابل مقایسه است (Ahmad Nabikhan, p.21). پایه‌های داخلی گنبد بر روی جرزهای قطوری قرار دارد. در بخش ساقه گنبد، از طریق دریچه‌ای در نمای جنوبی می‌توان به قسمت دوپوسته گنبد و بام هشت ضلعی آن راه یافت. معماران برای تخلیه آبهای گرداگرد گنبد و بام مسطح آن، آبروهایی در جرزهای بنا تعبیه کرده‌اند که ناودان پیش آمده سنگی آن بر دوطرف هریک از اضلاع بنا، اندکی پایین‌تر از قرنیزها، قابل مشاهده است.

نمای بیرونی بنا

در نمای بیرونی آرامگاه درگاه‌هایی با نیم‌طاقهای عمیق در هریک از اضلاع هشت‌گانه به ارتفاع ۹۰/۹ متر و طول و عرض $۶۰/۳ \times ۳۰/۶$ متر با قوس تیز متوسط موسوم به قوس شاه عباسی ساخته شده است (جغتایی، ص ۱۱۸؛ تصویر شماره ۹). هریک از این قوس‌ها که در واقع شکل تکامل‌یافته قوس جناغی است بر ۲ جرز توکار ستون‌مانند سستبر قرار دارند. طاق‌ها در هریک از اضلاع به درگاه‌هایی با قوس تیز متوسط منتهی می‌شوند که ورودی اتاق مقبره یا گنبدخانه است. معماران عصر صفوی برای مرتفع ساختن بنا تا اندازه‌ای جرزها را سستبرتر می‌گرفتند و از مصالح مقاوم‌تری استفاده می‌کردند. افزون براین، با بلندتر ساختن سردرها - که در بنای آصف‌خان شامل درگاه‌های ۸ گانه است - و کشیده‌تر ساختن ساقه گنبد، به این امر دست یافته‌اند. بر بالای هر درگاه نورگیری ساخته شده که افزون بر تأمین نور داخل مقبره، تهویه درون فضای گنبدخانه را نیز میسر می‌ساخته است (نک: تصویر شماره ۱۰).

سنگ گور

در مرکز صحن گنبدخانه، سنگ قبر صندوقی گهواره‌ای شکلی از سنگ مرمر با کتیبه‌ای از آیات قرآنی بر رویه و صفات خداوندی بر دیواره‌های بدنه آن قرار دارد. شکل مطابق

1. Makli.

2. Thatta.

سه‌گانه آن شامل سنگ مستطیلی با لبه تراش‌خورده پخ در زیر و دیگری سنگی با همان مشخصات و در ابعاد کوچکتر بر بالای آن و سومی سکوی گهواره‌ای است که بر روی آن دو سنگ نصب شده است (تصویر شماره ۱۱).

تزئینات

تزئینات معماری در شبه قاره همواره با کاربرد جواهرات و سنگ‌هایی چون یشم با روش‌های پرچین‌کاری، مرصع‌کاری و خاتم بر روی سنگ‌های مرمرین سفید و سنگ‌های ماسه‌ای سرخ، همراه بوده است. بنابر نوشته محققان، نمای بیرونی آرامگاه پیش از آنکه به سبب نزاعی قومی در سده ۱۹م آسیب ببیند (Baqir, p.427) با سنگ‌های مرمر سفید پوشیده شده و ازاره خارجی دیوارهای هریک از اضلاع از سنگ‌های بستر رودخانه یا سنگ ابری و ازاره تزئینی درونی آرامگاه از سنگ مرمر سفید بود. کف درونی آرامگاه را نیز با سنگ‌های رنگارنگ به روش گره‌چینی تزئین کرده بودند (Asher, p.174). اما اکنون کف‌سازی ساده‌ای از آجر با طرح اورچین، جایگزین تزئینات پیشین شده است (تصویر شماره ۱۰). کاشی‌کاری به‌ویژه بر دیوار یا درگاه‌های ورودی، به صورت خشتی مربع شکل با طرح‌های گل و گیاه و کاشی معرق تا قسمت نیم‌گنبد‌های درگاه‌های هشت‌گانه آرامگاه بوده است (Brown, p.115). در بخش نیم‌گنبد‌ها، رسمی‌بندی‌هایی از گچ و نی‌های خیزران با کاشی‌کاری‌های معرق و نقوش اسلیمی ایجاد شده که حاکی از نفوذ هنر و معماری ایران عصر صفوی در شبه قاره و مهارت استادکاران چیره‌دست آن در سده‌های ۱۰ و ۱۱ق در این ناحیه است (Asher, ibid؛ تصویر شماره ۱۲). به نوشته براون (ibid) تزئینات آرامگاه آصف‌خان و نمونه‌های شبیه به آن در مسجد وزیر خان در لاهور حاکی از نفوذ نوعی تزئینات غیربومی در معماری منطقه است. گنبد داخلی آرامگاه نیز دارای تزئینات گچبری با نقوش گل و برگ و اسلیمی بوده که قسمتهایی از آن تاکنون باقی مانده است (تصویر شماره ۱۳). به نظر می‌رسد آرامگاه دارای کتیبه‌هایی بوده که اکنون آثاری از آنها باقی نمانده است. بر ازاره‌های دروازه جنوبی نیز از باریکه‌های سنگ رنگی سفید در اطراف سنگ‌های بزرگتر سرخ‌رنگ به صورت دورگیری استفاده شده است. سنگ ازاره‌ها عمدتاً از سنگ ماسه‌ای سرخ است که نقوش ساده و هندسی به صورت

گل تراش و یا گلبرگ بر روی آنها نگین کاری شده است (تصویر شماره ۱۴). رویۀ سنگ قبر به صورت صندوقی گهواره‌ای شکل و جنس آن از مرمر سفید است که با سنگ یشم زیتونی و دودی پرچین کاری شده است و در جانب مرکزی گنبد خانه قرار دارد. بر رویۀ این سنگ قبر آیات قرآنی به قلم ثلث آمده است. سر لوح کتیبه سطح رویی شمشه‌ای است که در آن «بسم الله الرحمن الرحيم» کار شده و در قسمت پایین تر آن در قابی مستطیل شکل به صورت عمودی با دوخط ترسیمی، پس از «یا غفار الذنوب قال تعالی» آیاتی به ترتیب زیر آمده است: «قل یا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعا انه هو الغفور الرحيم^۱»، «کل نفس ذائقة الموت ثم الینا ترجعون^۲» (تصویر شماره ۱۱).

بر بدنه‌های سکوی گور، شماری از اسمای خداوندی که در دعای جوشن کبیر آمده هریک درون قابی دایره‌ای با گلها و ساقه‌های ختایی پرچین کاری شده است (تصویر شماره ۱۵).

نتیجہ گیری

به رغم اینکه در متون تاریخی از طراحان، مهندسان و استادکاران آرامگاه آصف‌خان سخنی به میان نیامده الگو قرار گرفتن شکل رایج بناهای آرامگاهی در عصر صفوی ایران برای ساخت مقبره‌ای در لاهور آشکارا حاکی از نفوذ فرهنگی ایران در این نواحی است. محوطۀ آرامگاه به شکل چهارباغی با دو معبر متقاطع است. نیز طرح آرامگاه و الحاقات پیرامونی آن و محوطۀ درونی باغ مقبره مبتنی بر قرینه‌سازی منسجم با تأکید بر تقارن دو سویه در هر دو جانب محور مرکزی است که به تمامی از نفوذ معماری ایرانی در این منطقه حکایت دارد. گنبد آرامگاه آصف‌خان در ناحیۀ آوگون پیش‌آمدگی (شکمه) قابل توجهی دارد که تا حدودی آن را از نمونه‌های دورۀ تیموری در آسیای مرکزی، خراسان بزرگ و ایران عصر صفوی متفاوت می‌سازد. نمونه‌های کارشده از این دست در ایران شامل آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان، گنبد حضرت شاهچراغ^(۳)، بقعۀ احمدبن موسی^(۴) و امامزاده محمد^(۴) در شیراز، بقعۀ قدمگاه در نیشابور و امامزاده ابوالعلاء در ناحیۀ تفرش است. اندک تغییرات انجام شده در طراحی

۱. سورۀ زمر، آیۀ ۵۳.

۲. سورۀ عنکبوت، آیۀ ۵۷.

قوس‌های گنبد که ناشی از عدم رعایت تناسبات در طراحی هندسی و یا ضعف در اجرای کار است سبب شده که گنبد هرگز از نظر ساختار شکلی، توازن و زیبایی همپای نمونه‌های دوره تیموری و صفوی نباشد. جدای از تزیینات کاشی‌کاری در نیم‌گنبدهای درگاه‌های ورودی آرامگاه که به صورت معرق یا کاشی‌های خشتی بوده و تأثیر هنر ایرانی در آن آشکار است تزیینات پرچین‌کاری بر رویه و بدنه‌های سنگ گور و ترصیع سنگ‌های رنگی در ازاره‌های دروازه جنوبی بی‌تردید حاکی از تلفیق استادانه هنر شبه‌قاره با هنر ایرانی است.

آرامگاه جهانگیر	طهور مناطق مسکونی و صنعتی کوچک
اکبری سرای	منطقه جنگلی
آرامگاه آصف خان	خطوط راه آهن
آرامگاه نور جهان	کرانه‌های سیلابی رود راوی
	گورستان

نقشه شماره ۱: جایابی تفکیکی آثار تاریخی شاهده در عصر حاضر (Rogers, 2, p.6)

تصویر شماره ۱: مدخل شمالی محوطه چهارباغ (مأخذ: www.orientalarchitecture.com)

تصویر شماره ۲: جایابی دروازه‌های جنوبی و شمالی و مسجد و بنای جبهه غربی نسبت به آرامگاه
(مأخذ: Google Earth)

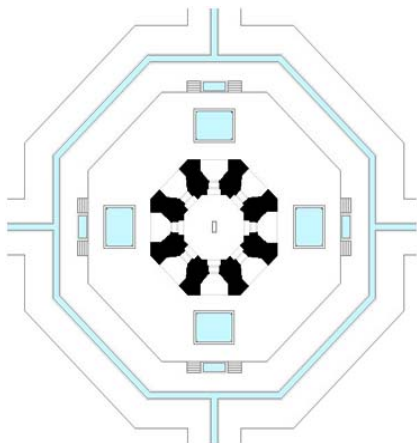
تصویر شماره ۳: ورودی اصلی (جنوبی) محوطه آرامگاه (مأخذ: www.orientalarchitecture.com)

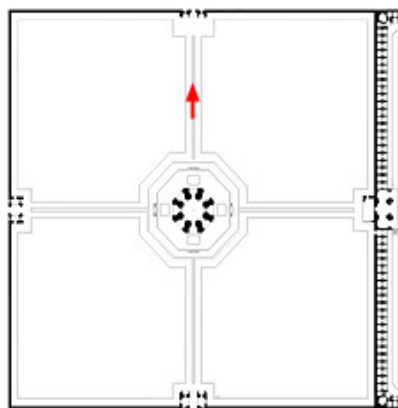
تصویر شماره ۴: مسجد بر دیواره شرقی حصار مشترک اکبری سرای و آرامگاه آصف‌خان

تصویر شماره ۵: طرحی از ساختمان غربی

نقشه (چپ) شماره ۳: پلان آرامگاه

نقشه (راست) شماره ۲: طرح چهارباغ،
آبراه‌ها و بنای آرامگاه در مرکز

تصویر شماره ۶: مدخل اصلی (جنوبی) باغ، آبراه و حوض نزدیک آرامگاه

تصویر شماره ۷: نمای شرق آرامگاه

تصویر شماره ۸:
آرامگاه ابوالعلاء، تفرش،
دوره ایلخانی – صفوی

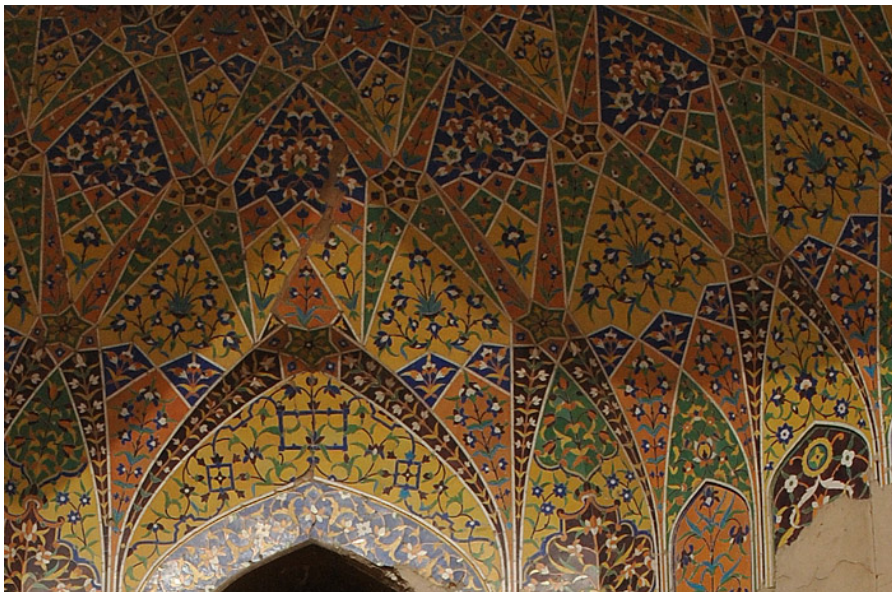
تصویر شماره ۹:
قوس شاه عباسی و کاشی‌های
مغرق در بنای آصف خان

تصویر شماره ۱۰: فضای درونی آرامگاه و نورگیرها

تصویر شماره ۱۱: سنگ قبر صندوقی گهواره‌ای شکل

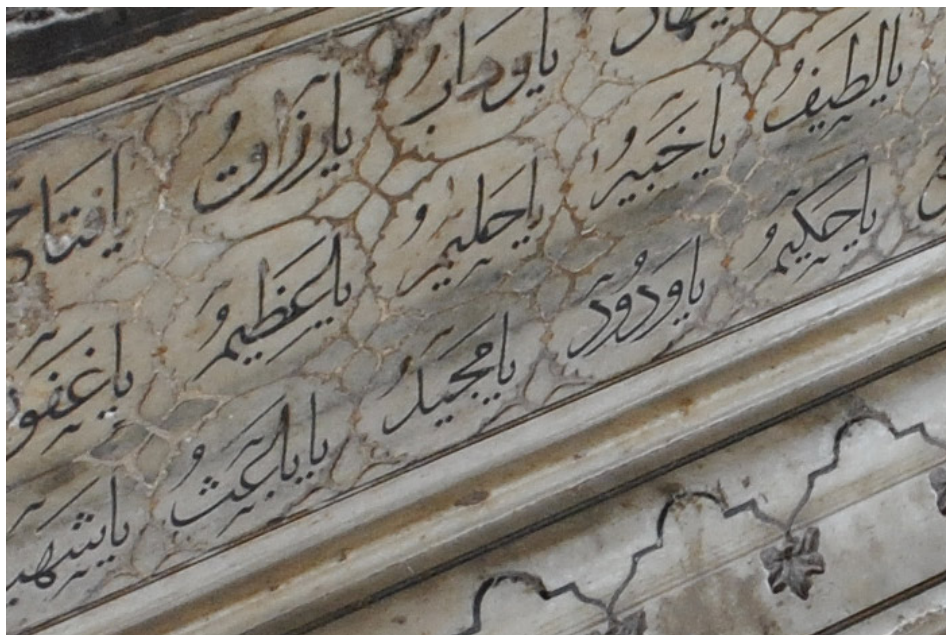
تصویر شماره ۱۲: کاشیکاری معرق

تصویر شماره ۱۳: گچبری‌های باقی‌مانده در نیم‌گنبد درونی آرامگاه

تصویر شماره ۱۴: تزیینات ازاره دروازه جنوبی باغ

تصویر شماره ۱۵: تزیینات و اوصاف جمیل خداوندی بر بدنه سنگ قبر

منابع

قرآن کریم.

- اوکین، برنارد، معماری تیموری در خراسان، ترجمه علی آخشینی، به نشر، مشهد، ۱۳۸۶.
- جغتایی، عبدالله، تاریخ/ماکن لاهور، لاهور، ۱۹۸۱م.
- چشتی، نوراحمد، تحقیقات چشتی، لاهور، ۱۹۹۳م.
- شاهنواز خان، صمصام الدوله، مآثر لاهور، به کوشش عبدالرحیم، کلکته، ۱۸۶۸م.
- کنبو، محمد صالح، عمل صالح (شاهجهان نامه)، به کوشش غلام یزدانی و وحید قریشی، لاهور، ۱۹۶۷م.
- گذار، آندره، طاق‌های ایرانی، ترجمه کرامت‌الله افسر، سازمان میراث فرهنگی، تهران، ۱۳۶۹.
- نیستانی، جواد، «آصف‌خان، آرامگاه»، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، زیر نظر فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ج ۱، تهران، ۱۳۸۴.

Ahmad Nabi Khan, *Muslim Art Heritage of Pakistan*, Islamabad, 1970.

Aijazuddin, F.S, *Lahore*, Ahmedabad, 1991.

Asher, Catherine, B, *The New Cambridge History of India*, Cambridge, 1992.

Baqir, Muhammad, *Lahore, Past And Present*, Lahore, 1994.

Brown, Percy, *Indian Architecture*, Bombay, 1968.

Golombek, Lisa And Donald Wilber, *The Timurid Architecture Of Iran And Turan*, 2 vols, Princeton University Press, New jersey, 1989.

Farhan, Rukhsana, *The Tomb of Asif khan*, Pakistan: Conservation Po;ocy, University of zew South Wales, Lahore, 1995.

Mumtaz, Kamil Khan, *Architecture in Pakistan*, Singapore, 1985.

Rogers, Ayesha Pamela, *Conservation Asif Khan's Tomb, Interim Report in South Gate*, Global Heritage Fund, Lahore, 2005.

Rogers, Ayesha Pamela, *Site Conservation Assessment Report: Jahangir's Tomb Cmplx Lahore*, Pakistan, Rogers Kolachi Khan and Associates Pvt Ltd, Lahore, 2011.

Wescoat, James.L.Jr, Michael Brand, And Naeem Mir, 'The Shahdare Gardens of Lahore:Site Documentation And Spatial Analysis', *Pakistan Archaeology* 25, 1993.

